

Woordenschatonderwijs

Meer dan woorden leren

Tessa de With | Maartje Visser | Hans Puper

CPS

Onderwijsontwikkeling en advies

Ten behoeve van de leesbaarheid van dit boek is in veel gevallen bij de verwijzing naar personen gekozen voor het gebruik van 'hij'. Het spreekt vanzelf dat hier ook 'zij' gelezen kan worden.

© CPS Onderwijsontwikkeling en advies, december 2019

Dit is een licht gewijzigde en geactualiseerde heruitgave van 32346 uit 2013 met ISBN 9789065086549.

1e druk december 2019

Auteurs: Tessa de With, Maartje Visser, Hans Puper

Inleiding: Els Loman

ISBN: 978-90-6508-170-4

CPS-bestelnummer: 32434

CPS Onderwijsontwikkeling en advies

Postbus 1592

3800 BN Amersfoort

Telefoon [033] 453 43 43

E-mail cps@cps.nl

www.cps.nl

Vragen over CPS-publicaties?

Telefoon [030] 241 70 24

E-mail infodesk@cps.nl

www.cps.nl/uitgeverij

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Uitzondering hierop vormen de in dit boek opgenomen bijlagen. Die mogen voor gebruik binnen de eigen school vrij gekopieerd/geprint/bewerkt worden.

We hebben ons uiterste best gedaan om alle bronnen te achterhalen en juist te vermelden. Wanneer u denkt dat we hierin niet zorgvuldig genoeg zijn geweest, neemt u dan contact op met de uitgever.

Inhoud

Voorwoord Özcan Akyol	6
Inleiding Els Loman	8
1 Woordenschatonderwijs; visie en uitgangspunten	11
1.1 Pijlers van woordenschatonderwijs	12
1.2 Effectief woordenschatonderwijs	13
1.3 Opbrengstgericht werken aan woordenschat	22
1.4 Samenvatting	25
2 Hoe leren wij woorden?	27
2.1 Woorden leren is concepten leren	27
2.2 Fonemen en morfemen	28
2.3 Woorden onthouden	28
2.4 Relaties tussen woorden	31
2.5 Diepe woordkennis ontwikkelen	34
2.6 Samenvatting	35
3 Pijler 1: Woorden leren en gebruiken	37
3.1 Effectieve instructie en differentiatie	38
3.2 Woorden kiezen	39
3.3 Woorden uitleggen	47
3.4 Verbindingen maken	52
3.5 Woorden gebruiken	54
3.6 De woorden evalueren	58
3.7 Samenvatting	63
4 Pijler 2: Strategieën leren	65
4.1 Effectieve instructie en differentiatie	65
4.2 De woordstructuur analyseren	72
4.3 De context gebruiken	73
4.4 Hulpbronnen gebruiken	77
4.5 Reflecteren op de strategieën	78
4.6 Het strategiegebruik evalueren	79
4.7 Samenvatting	80

5	Pijler 3: Woordbewustzijn en -eigenaarschap bevorderen	81
5.1	Woordbewustzijn	82
5.2	Woordeigenaarschap	83
5.3	Samenvatting	87
6	Implementatie en borging	89
6.1	De vier B's	89
6.2	Taken, rollen en verantwoordelijkheden	91
6.3	De borging	92
6.4	Professionalisering van leraren	94
6.5	Samenvatting	97
7	Woordenschat in het moderne vreemdetalenonderwijs	99
7.1	Woorden leren en gebruiken	100
7.2	Strategieën leren	108
7.3	Woordbewustzijn en eigenaarschap ontwikkelen	110
7.4	Opbouw van de les	111
7.5	Woordkennis evalueren	115
7.6	Samenvatting	117
Bijlagen		
1	De Drieslag	118
2	Antwoorden Doe-opdracht	119
3	Opdrachten professionalisering	121
4	Werkvormen om te leren van elkaar	122
5	De Singaporetest	124
6	Leerdoelen Europees Referentiekader	125
7	Veelvoorkomende situaties	126
8	Hoe leer je woorden? Ezelsbruggetjes en tips	129
Literatuur		131
Verder lezen		138
Meer lezen...		139

Voorwoord Özcan Akyol

In mijn jongste jeugd, midden jaren tachtig, spraken we thuis alleen Turks, net als alle andere gezinnen in onze wijk, die in de volksmond ook wel smalend klein Ankara werd genoemd. Mijn ouders waren analfabete gastarbeiders die de Nederlandse taal nooit zouden leren, niet op een cursus en ook niet op hun werk.

Pas op de kleuterschool begon ik voor het eerst Nederlands te praten, maar toen kampte ik inmiddels met een enorme taalachterstand. Ik weet nog dat ik soms het Nederlandse woord voor iets niet wist. Ik gebruikte dan het Turkse equivalent, in de hoop dat de juf het zou snappen.

Dat was nooit zo.

Ook al spraken we thuis geen Nederlands, mijn broers en ik keken wél naar de Nederlandse televisie, als enige in de straat overigens, want wij hadden geen schotelantenne. En dat was niet ongunstig voor onze taalontwikkeling, in elk geval was onze achterstand minder groot dan die van onze vriendjes.

Na de basisschool kwam ik op een mavo terecht. Ook hier werd pijnlijk duidelijk dat mijn woordenschat te wensen overliet. Regelmatig gebruikten mijn klasgenootjes woorden die ik niet kende. Ik vroeg nooit naar de betekenis. Dat was niet stoer. Desondanks haalde ik mijn diploma, voornamelijk op wilskracht en met de steun van mijn broers die eigenlijk de rol van mijn ouders overnamen en mij hielpen met m'n huiswerk.

Mijn liefde voor taal kwam pas veel later, ongeveer rond mijn achttiende, toen ik werd vastgezet in een huis van bewaring, nadat ik mij voor zoveelste keer had misdragen. In de bajes kreeg ik alle beperkingen van justitie, wat inhield dat ik op geen enkele manier contact met de buitenwereld mocht hebben. Het enige wat ik kon doen, was lezen, dus leende ik boeken uit de bibliotheek daar. Ik las romans die me raakten en merkte tegelijkertijd dat ik de helft niet begreep van wat er stond.

Ik begon alle moeilijke woorden op te schrijven, zocht de betekenis op in vuistdikke woordenboeken en noteerde alles in mijn schriftje. Na de detentie, een paar maanden later, behield ik de passie en liefde voor taal. Sterker nog: ik wilde zelf een roman schrijven. De daaropvolgende jaren zou ik als autodidact aan de slag gaan. Ik las soms wel twee of drie boeken per week. Momenteel heb ik ongeveer twintig van die woordenschriftjes. In korte tijd boog ik mijn achterstand om in een voorsprong. Toch ben je er nog lang niet met een groot vocabulaire. Want je kan een hoop woorden leren, maar dat betekent niet dat al die woorden bruikbaar zijn.

Ik herinner me dat ik in het begin van mijn zelfscholing zinnen maakte die nergens op sloegen. Zo schreef ik soms een archaisch woord in een passage die verder uit moderne taal bestond. Door nog meer te lezen werd ik mij stap voor stap bewust van context.

Negen jaar nadat ik mijn allereerste boek las, verscheen mijn debuutroman *Eus*. Een product van hard werken en veel discipline, maar bovenal het uitvloeisel van een passie die pas in de nadagen van mijn puberteit aan de oppervlakte kwam: taal. Een diepgewortelde liefde voor het geschreven woord kan dus afdoende zijn, ook al is er van huis uit geen enkele vorm van aansporing. Het is alleen zaak om deze aan te wakkeren. Heel veel jonge mensen beschikken over prachtige verhalen, dat lijkt geen twijfel, alleen hebben ze niet allemaal het vermogen deze verhalen op te schrijven. En juist daar ligt een schone taak voor het onderwijs.

gesticuleren = gebaren maken
 bekknokken = bekknokstoven
 satyriasis = mannelijke nymfo
 epibrevan = doen alsof je bezig bent
 confabuleren = opvullen van leegtes in
 het geheugen met leuzen.
 pederast = pedofiel met jongens
 asvrant = vrant
 grutter = kruidenier
 Santeakraan = alles
 deplorabel = betreurenswaardig
 Flagrant = op schokkende wijze duidelijk
 apocrief = niet als gezaghebbend erkend
 dodijnen = een kind wiegen
 disponibel = beschikbaar, direct leverbaar
 plusfour = ruimzittende kuitbroek
 maliceus = gemeen, boosaardig
 klyten = ruzie maken met verheffing van stem
 oekaze = bevel dat opgevolgd moet worden.
 acoliat = misdienaar
 surmenage = overbelasting geest, lichaam
 epigoon = kunstenaar zonder eigen ideeën
 Lethargie = geestelijk berustend
 Aphrodisiacum = juiste recepten voor verliefdheid

Özcan Akyol is schrijver en columnist.
 Hij deed de mavo en studeerde later
 journalistiek en Nederlands.
 In oktober 2012 verscheen zijn
 debuutroman *Eus*, een gedeeltelijk
 autobiografische roman.

Inleiding

« *De grenzen van mijn taal zijn de grenzen van mijn wereld* »

(Wittgenstein)

De taal die we kennen en spreken zegt iets over de beleving van de wereld waarin we wonen.

We praten, luisteren, lezen, schrijven makkelijker en beter als we beschikken over een omvangrijke en rijke woordenschat. Dat helpt ons goed te communiceren en helder te verwoorden wat we waarnemen, voelen en ervaren en het helpt ons om de ander goed te horen en te begrijpen. Woordenschat heeft daardoor veel invloed op onze communicatie en daarmee de relaties met anderen.

De heer Kris van den Branden, professor taalkunde aan de Universiteit van Leuven, geeft aan dat het denken rond woordenschatontwikkeling de afgelopen twintig jaar een stevige evolutie heeft doorgemaakt. Woordenschat is onlosmakelijk verbonden met ontwikkeling op vele andere gebieden en is meer dan het denken in afzonderlijk afgebakende woorden. Door beperkte woordenschat komt zowel de taal- als kennisontwikkeling onder druk te staan. Woorden zijn immers belangrijke betekenisdrager bij communicatie en informatieverwerking. Inherent aan de ontwikkeling van de samenleving is de ontwikkeling van taal en woordenschat.

In het onderwijs gaat het bij woordenschat niet alleen om het leren van betekenissen van Nederlandse woorden maar ook om door woorden plezier te hebben met de Nederlandse taal.

Zo komt bijvoorbeeld plezier in taal sterk naar voren in rapmuziek. Voor Adriaan van Dis, schrijver en hiphopliefhebber, is rap als poëzie die onze taal vernieuwt en die 'de Nederlandse taal kan laten dansen in de regen'. Ongeacht de lengte van de teksten rappen jongeren deze teksten feilloos na en weten ze vaak precies wat de boodschap is. Of zoals tv-presentator Tim Hofman aangaf naar aanleiding van zijn gedichtenbundel; "Taal is benaderbaar als wiskunde. Er zijn regels, en dan kan je iets moois maken, een mooie som. Als ik taal nou zo ga benaderen, kan ik daar ook mijn eigen gevoel in kwijt."

We gunnen alle leerlingen dat ze zich volop en vrij leren uiten en bewegen in taal. Er zijn echter grote verschillen tussen leerlingen. Wie opgroeit in een gezin waar veel wordt gepraat en gelezen ontwikkelt een grotere woordenschat dan leerlingen die in

een taalarm gezin opgroeien of in een gezin waar thuis een andere taal wordt gesproken. Dat verschil is bepalend voor de leerprestaties van leerlingen en is al zichtbaar bij heel jonge kinderen.

Daarom is het zo belangrijk dat het onderwijs aandacht besteedt aan woordenschat. Goed woordenschatonderwijs vraagt daarbij om een voortdurende levendige en rijke interactie tussen leerlingen onderling en leerling en leraar.

Deze publicatie wil eraan bijdragen dat scholen – van primair onderwijs tot en met middelbaar beroepsonderwijs – bewust aandacht besteden aan de woordenschatontwikkeling van hun leerlingen.

Woordenschatverwerving hoort niet alleen thuis in het primair onderwijs, maar verdient aandacht gedurende de gehele schoolloopbaan en daarna.

Woordenschatontwikkeling is een cumulatief proces. Het is belangrijk dat woordenschatonderwijs verweven is in alle lessen en alle vakken. De auteurs van dit boek pleiten er dan ook voor dat elke leraar dagelijks aandacht besteedt aan woordenschat – of hij nu les geeft aan vierjarigen of aan zestienjarigen, of hij nu taal geeft, techniek of management.

Dit boek beschrijft waarom dat belangrijk is en laat zien hoe leraren – in het primair onderwijs, voortgezet onderwijs en mbo – dat kunnen doen. Leraren die de inhoud van dit boek ter harte nemen, zijn alert op de taalvaardigheid van de leerlingen en de woorden die hun leerlingen al wel kennen en gebruiken en (mogelijk) nog niet. Zij signaleren deze woorden en beschikken over de kennis en vaardigheden om de belangrijke woorden goed uit te leggen en leerlingen te stimuleren deze woorden te gebruiken. Dit – woorden leren en gebruiken – is de eerste pijler van woordenschatonderwijs.

Toch zullen leerlingen gedurende hun hele leven nog woorden tegenkomen die zij niet kennen. Onze woordenschat is immers nooit ‘volledig’, altijd weer komen we nieuwe woorden tegen, ook in situaties waarin er geen leraar (meer) is die de betekenis uitlegt. Daarom moeten leerlingen ook leren hoe zij zélf de betekenis van woorden kunnen achterhalen. Dit – woordleerstrategieën leren – is de tweede pijler van woordenschatonderwijs.

De derde pijler ten slotte – woordbewustzijn en -eigenaarschap bevorderen – is in feite het belangrijkste, omdat deze waarborgt dat leerlingen hun leven lang woorden blijven leren. Wie woordbewust is, is alert op woorden die hij niet kent en wie eigenaar is van zijn eigen leerproces is gemotiveerd om de betekenis van die woorden te achterhalen en te leren. Het is belangrijk dat leerlingen zich deze houding gedurende hun schoolloopbaan eigen maken.

Deze drie pijlers vormen de kern van dit boek. De hoofdstukken 3, 4 en 5 beschrijven hoe leraren in alle sectoren deze pijlers gestalte kunnen geven in hun lessen. Welke visie en uitgangspunten hieraan ten grondslag liggen, leest u in hoofdstuk 1. Daarin wordt onder meer een instructiemodel beschreven dat uitstekend te gebruiken is voor het aanleren van woorden. De didactiek van het woorden leren is onder meer gebaseerd op de manier waarop ons brein woorden verwerkt en opslaat. Dat is beschreven in hoofdstuk 2. Omdat het van belang is dat de aandacht voor woordenschat goed wordt geïmplementeerd en geborgd, presenteert hoofdstuk 6 hiervoor aanwijzingen. Natuurlijk speelt woorden leren ook een zeer belangrijke rol in het onderwijs in moderne vreemde talen. Daaraan is hoofdstuk 7 gewijd. Ook in het vreemdetalenonderwijs zijn de drie pijlers van woordenschatonderwijs van belang. We bespreken hoe de drie pijlers gestalte krijgen als het gaat om woordenschatverwerving in een vreemde taal waarbij een rijke woordenschat het leren en denken in die vreemde taal zal vergemakkelijken en waarbij de leerling die vreemde taal mogelijk ook kan laten dansen in regen.

Els Loman

In dit boek worden voorbeelden, tips en doe-opdrachten gegeven.

U herkent deze aan het kader en onderstaande pictogrammen in de kantlijn.

 Voorbeeld

 Tip

 Doe-opdracht